ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 12 Issue 5, October 2020

DOI Number: 10.9737/hist.2020.930

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi: 04.07.2020 Kabul Tarihi: 01.09.2020

Atıf Künyesi: Ayhan Pala, "XVI. Asırda Selânik Şehrinde İhtida", *History Studies*, 12/5, Ekim 2020, s. 2543-2555.

*XVI. Asırda Selânik Şehrinde İhtida**

Conversion in the Selânik (Thessaloniki) City in the XVI. Century

Dr. Ayhan Pala

ORCID No: 0000-0002-9051-6339

Gazi Üniversitesi

Öz

M.Ö. IV. yüzyılın başında kurulmuş olan Makedonya'nın en önemli limanı Selânik, ilk defa 1387'de Osmanlı Türklerinin hâkimiyetine geçmiştir. Bizans ve Venedikliler tarafından ele geçirilen şehir 1430'da yeniden Osmanlı topraklarına katılmıştır. İkinci Sultan Murad, şehri fethettikten sonra iki kiliseyi camiye dönüştürdü; şehrin inşası için elinden geleni yaptı ve Yenice-i Vardarlı Türkleri oraya iskân etti. Osmanlı geleneğine göre, şehrin vergi ve nüfus yazımı ilk fethinden sonra ve 1455, 1478, 1500, 1519, 1532, 1568 ve 1613 yıllarında yapılmıştır. Tahrir Defterlerine göre, ilk başta Müslümanlar ve Hristiyanlardan oluşan şehrin nüfusu, XVI. yüzyılın başlarında İspanyol ve Alman Yahudilerinin gelmesi ve en büyük dinî grubu oluşturmalarıyla büyük ölçüde arttı. Şehrin gayrimüslim nüfusu ilk etapta yavaş yavaş, ancak XVI. yüzyılda hızla Müslüman oldu. Görünüşe göre bu ihtida onların hür iradeleriyle gerçekleşti. Bu makalede 1478-1568 yılları arasındaki Osmanlı Tahrir Defterlerindeki bilgiler ışığında Selânik şehrindeki ihtidalar değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Selânik, XVI. Yüzyıl, İhtida, İslâmlaşma, Balkanlar

Abstract

Thessaloniki, the most important seaport of Macedonia, that had been set up in the beginning of the IVth Century B.C. the first time came into the possession of Ottoman Turks in 1387. The city, which was seized by Byzantines and Venetians, re-joined the Ottoman lands in 1430. Sultan Murad the second, after having conquered the city changed two churches into mosques; did his best for the construction of the city and brought Turks from Yenice-i Vardar to be dwelled there. According the Ottoman tradition, registry of tax and population of the city was made after the conquest the first time and than in the years 1455, 1478, 1500, 1519, 1532, 1568 and 1613. According to Tahrir Defters, the population of the city composed of Muslims and Christians at first, increased to a great extent by the coming of the Spanish and

* Bu makale XV-XVI. Yüzyıllarda Selânik Şehri adlı doktora tezine ve 12-16 Eylül 1994 tarihlerinde toplanan XII. Türk Tarih Kongresinde sunulan XV ve XVI. Asırlarda Selânik'te İhtida başlıklı yayımlanmamış tebliğe dayanılarak hazırlanmıştır.

German Jews in the early XVIth Century and that they formed the largest religious group. The non-Muslim population of the city at first gradually, but in the XVIth Century rapidly became Muslim. It appears that this had been realized by their own free will. In this article, the conversions in the city of Thessaloniki will be evaluated in the light of the information in the Ottoman Tahrir Defters between 1478 and 1568.

Keywords: Thessaloniki, XVI. Century, Conversion, Islamization, Balkans

Giriş

Bu makalede 1478-1568 yılları arasındaki Osmanlı Tahrir Defterlerindeki bilgiler ışığında Selânik şehrindeki ihtidalar değerlendirilecektir. İlk tahrirlere ait defterler kayıp olduğundan şehrin 1478, 1500 (t.), 1519, 1530 ve 1568 tarihli Tahrir Defterleri araştırmamıza esas teşkil etmiştir. İncelediğimiz bütün Tahrir Defterlerinde şehir, padişah hassı olarak kaydedilmiştir. Tekaüde ayrılan İshak Paşaya 18 Aralık 1483 tarihinde has olarak verildiğini de Osmanlı tarihlerinden biliyoruz.¹

Kuruluşundan bu yana Makedonya'nın en mühim şehri ve limanı olan Selânik, IV. asrın başlarında (M.Ö. 315-16) kuruldu. Makedonya'nın yeni başşehri haline getirilmek üzere kurulan şehre, Makedonya Kralı Kassandros, hanımı olan Büyük İskender'in (M.Ö. 356-323) kız kardeşinin ismini verdi. Makedonya Krallığından Roma hakimiyetine geçen Selânik, III. yüzyıldan itibaren Gotların, Avrupa Hunlarının ve Slavların hücumlarına maruz kaldı. 582'de Avarların idaresine geçti. Bulgarlar, Araplar ve Peçenekler şehri zorladılar. 1185'te Sicilya Norman Krallığının eline geçen Selânik daha sonra Bizans tarafından geri alındı. 1204'te Lâtinlerin eline geçti. Uzun mücadelelerden sonra Bizans'ın İznik koluna bağlı bir despotluk oldu. Şehir XIV. asır boyunca iç ve dış karışıklıklarla sarsıldı. Sırların Makedonya'yı ele geçirdikleri sırada (1345-1355), Ioannes V. Paleologos ve Kantakuzenos arasındaki taht mücadelesi bütün şiddetiyle devam ediyordu. Şehirde asiller ile halkın ve esirlerin arasındaki zıddiyet de kanlı çarpışmalara sebep olmuş, 1342-1349 seneleri arasında esirlerin isyanı yaşanmıştı.²

XIV. asırda Batı Anadolu sahillerindeki Saruhan, Aydın gibi Türk beylikleri Bizans ve Lâtin kolonilerini yaptıkları akınlarla tehdit etmekte idiler. Bu sıralarda Osmanlı Devleti'nin Rumeli fütuhâtı başlıyordu. Edirne, Filibe, Serez, Üsküp, Sofya, Silistre, Tırhala, Yenişehir, Manastır önce uç merkezleri olarak gelişmiş, uç beylerinin vakıfları ile donatılmış ve Rumeli'nin büyük şehirleri olmuşlardır.³ I. Murad'ın fethettiği Serez'de, Bizans'ın Selânik valisi bulunan veliaht Manuel'in kışkırtmasıyla bir isyan çıkınca padişah, Çandarlı Hayreddin Paşa'yı büyük bir ordu ile Serez'e gönderdi. İsyancıların cezalandırılmasından sonra Hayreddin Paşa Makedonya'nın başşehri Selânik üzerine yürüdü. Manuel İstanbul'a kaçtı (1380). 1381'de ise Rumeli Beylerbeyisi Timurtaş Paşa Selânik'e hücum etti. Kuşatılan şehir yıllarca karşı koydu ve nihayet 1387 Nisan'ında Türklerin eline geçti.⁴ İlk fethinden sonra Manuel'e geri verildiği anlaşılan Selânik, Osmanlı kaynaklarına göre 1394 tarihinde Yıldırım Bayezid tarafından tekrar fethedildi.⁵ Selânik'in 1403 yılında kardeşlerine karşı taht mücadelesinde Bizans'ın desteğini sağlamak

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975 (3. bs.), s. 178-179.

² M. Tayyib Gökbilgin, "Selânik", *İslâm Ansiklopedisi*, C. X, s. 337-338; Apostolos E. Vacalopoulos, *A History of Thessaloniki*, terc. T. F. Carney, Institute for Balkan Studies, Selânik 1972, s. 3-59.

³ Halil İnalcık, "Rumeli", *İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, s. 769.

⁴ Şerif Bastav, *Bizans İmparatorluğu Tarihi: Son Devir (1261-1461)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1989, s. 76; Gökbilgin, a. g. m., s. 340; İ. H. Uzunçarşılı, "Murad I", *İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, s. 590.

⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972 (3. bs.), s. 270.

isteyen Süleyman Çelebi tarafından Gelibolu antlaşması ile Kartal, Pendik, Gebze, Silivri ve Tesalya ile birlikte Bizans'a geri verildiği anlaşılmaktadır.⁶

II. Murad devrinde Bizans topraklarına yönelik Türk akınları arttı. 1422 yazında Evrenosoğlu Burak Bey, Kassandra ve Kelemerye'ye kadar geldi. 1423 Mayıs'ında Turahan Bey Mora'ya girdi. Selânik de kuşatıldı. Venedik, Bizans'ın zayıf durumundan istifade ederek Mora despotluğunun ve Selânik'in kendisine bırakılmasını istedi. İmparator Manuel'in oğlu Despot Andronikos, Selânik'i Eylül 1423'te Venediklere teslim etti. Şehrin bu yıllarda nüfusu 40.000 kişi idi, fakat kıtlık ve savaş yüzünden kaçanlardan dolayı 20-25 bine düşmüştü. Osmanlı devletine yıllık 100.000 akçe haraç ödeyen şehrin Venediklilere teslimi II. Murad tarafından kabul edilmedi. Padişah bu durumu kendi topraklarına bir tecavüz saymış, bu kalenin dedesinin zamanında fethedildiğini ve kendisine ait olduğunu ileri sürmüştü. Bu sebeple şehir bir müddet sonra yeniden kuşatıldı.⁷ Selânik meselesi yüzünden başlayan Osmanlı-Venedik mücadelesi 1430 yılına kadar sürdü. Selânik civarı 1425-1430 yılları arasında Venediklilerden alındı.⁸

1430 Şubat'ında Selânik seferine çıkan II. Murad 26 Mart 1430 Pazar günü Selânik önüne geldi ve kuşatmayı başlattı. 29 Mart Çarşamba günü sabaha karşı, şehir Türklerin eline geçti.⁹ Kuşatma sırasında Türklerin bazı Rumlardan da yardım gördükleri anlaşılmaktadır. Vlatadon Manastırı keşişlerinin Sultan Murad'a şehre su sağlayan boruları kesmesi konusunda yol göstermeleri¹⁰ ve şehir halkından bazılarının Türklerin şehre girmeleri için surlarda delikler açmaları¹¹ bu yardım hakkında bize fikir vermektedir. Esasen zengin ve imtiyazlı sınıf dışındaki Selânik halkının Türk idaresini Venedik idaresine tercih ettiği kaynakların ifadesinden anlaşılmaktadır¹² Şehri İslâm hukukuna göre üç defa teslim olmaya davet eden Sultan II. Murad, bu isteğinin reddedilmesinden sonra Evrenosoğlu Ali Bey'in teklifi üzerine yağmaya izin verdi.¹³ Şehir halkından 7000 kişinin esir alındığı fethin şahidi Anagnostis tarafından bildirilmektedir.¹⁴

Anagnostis'in yazdığına göre, şehrin fethinden sonra Sultan Murad, şehirden ayrılmadan evvel, şehrin yeniden imar edilmesini, eskiden veya kuşatmadan önce, şehri terk ederek başka yerlerde yaşayanların mümkün olduğu kadar çabuk Selânik'e dönüp, daha önce olduğu gibi evlerini ve mallarını almaları için haberciler gönderdi. Anagnostis'in verdiği bilgiye göre, esirlerden bir kısmının fidyesini padişah ödedi, bir kısmı Sırp Kralı tarafından fidyesi ödenerek serbest bırakıldı. Başka Hristiyanların ödediği fidyelerle kurtulanlar da oldu.¹⁵ Yine Anagnostis'in ifadesiyle:

"Murad, kentin, tutsak olduğu zamandan beri her şeyin, bütün yapıların, mülklerin, kutsal kilise ve manastırların, bunların gelirlerinin herhangi bir şekilde tutsaklıktan kurtarılacak kente dönen bizlere geri verilmesini ferman ve emirlerle bağışlamıştı. Her yerden gelenlere

⁶ G. T. Dennis, "1403 Tarihli Bizans – Türk Antlaşması", çev. Melek Delilbaşı, *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XXIX, S. 1-4 (1971-1978), s. 157, 160; Melek Delilbaşı, "Selânik'in Venedik İdaresine Geçmesi ve Osmanlı-Venedik Savaşı (1423-1430)", *Belleten*, C. XL, S. 160, s. 573.

⁷ H. İncelik, "Murad II", *İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, s. 601; Baştav, a.g.e., s. 108.

⁸ Baştav, a.g.m., s. 110.

⁹ Melek Delilbaşı, *Johannis Anagnostis, "Selânik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih"*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 54; İncelik, a.g.m., s. 604.

¹⁰ Delilbaşı: *Johannis*, s. 17, Hierakos, *Hronikon peri tis Tourkon Vasileias*, Mesaioniki Vivliothiki, I, Venetia 1872, s. 256-257'den naklen.

¹¹ A.g.e., s. 34, 54, L. Halkondilis, *Historiarum Demonstrationes*, s. 14'ten naklen.

¹² A.g.e., s. 50.

¹³ A.g.e., s. 26, 49; Âşık Paşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi, Tevârih-i Âl-i Osmân*, haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2007, s. 390.

¹⁴ Delilbaşı, *Johannis Anagnostis*, s. 35.

¹⁵ A.g.e., s. 39-41.

özgürlükleri geri verildi; ve hepsi evlerini ve servetlerini tekrar geri aldılar. Selânik'te her şey düzene girmeye ve halk ikinci defa tekrardan çoğalmaya ve kent yeniden inşa edilmeğe başlandı. Despot seçildi, kilise tekrar teşkilâtlandı ve ilk düzenini aldı. Keşişler tekrar manastırlarına döndüler ve onların gelişmesi için gayretle çalışmaya başladılar.”¹⁶

Anagnostis'in verdiği bilgiye göre, II. Murad, şehrin alınmasından sonra, Meryem Ana'ya ithaf edilmiş olan Aheiopietos büyük kilisesini, zaferi sembolize için ve eski zamanlardan beri Prodromos adı ile anılan kutsal manastırı da, yıllar önce Selânik'in Türkler tarafından alınmış olmasını belirtmek için, cami haline çevirdi.¹⁷ Aheiopietos kilisesinin içinde bulunan bir kitabede "Sultan Murad Han feth-i şehr-i Selânik, 833" yazılıdır. Türkler camie çevirdikleri bu kiliseye Eski Cuma adını vermişlerdir.¹⁸ II. Murad devrinde şehirde Hamza Bey Camii ile bir hamamın inşa ettirildiğini biliyoruz.¹⁹ H. 848 (M. 1444) tarihinde yapılan hamam ve Arapça kitabesi günümüze kadar gelmiştir.²⁰ II. Murad'ın fetihten iki veya üç yıl sonra şehre tekrar geldiği ve yeni kararlar aldığı anlaşılmaktadır. Bu kararlardan birisi de şehrin tahririnin yapılmasıdır. Şehrin ilk tahririnin bu yıllarda yapıldığını Anagnostis'in verdiği bilgilerden öğrenmekteyiz.²¹

1. Selânik Şehrinin İskânı

Selânik'in fetihten sonra süratle bir Türk-Müslüman şehri hüviyetini aldığı görülmektedir. Fatih Sultan Mehmed devrinde şehrin imarının devam ettiği ve öneminin arttığı anlaşılmaktadır. Fatih, 1455 Sırbistan seferinden dönerken Selânik'e uğramış, burada bir müddet kaldıktan sonra Edirne'ye dönmüştü. Askerî harekâtta büyük önemi olan ve bir sancak olarak teşkilâtlandırılan Selânik, Rumeli eyâletinin sol kolunu teşkil eden livalardan biri idi.²²

Muasır Venedik kaynaklarında, şehrin önceleri 40.000 kadar olan nüfusunun Venedik idaresinde azaldığı ve 20-25 bine düştüğü belirtilmektedir.²³ Savaşta bu nüfus çok daha aşağılara inmiş olmalıdır. II. Murad şehri canlandırmak düşüncesiyle Vardar Yenicesi'nden Türkleri buraya iskân etti. Anagnostis'in verdiği bilgiye göre, sayıları aşağı yukarı bin kadar olan Türk, kendilerine tahsis edilen evlerde Selânik'te Hristiyanlarla karmaşık bir şekilde oturdu.²⁴ Osmanlı vekayinâmelerinde de aynı bilgi yer almaktadır. Neşrî, "Şehrin evleri hâli kalıp, Vardar Yenicesi halkını Selânik'e sürdüler. Gönlü olup, gelenlerden dahi çok adam gelip yerleşti. Pür küfürken dârül-islâm oldu" demektedir.²⁵ Âşık Paşazâde de aynı bilgiyi vermektedir: "Şehrün evleri hâli kaldı. İhtiyârı olup kalana evlerini milklige virdiler. Ve Vardar Yinicesi'nün halkını sürüp anda getürdiler. Selânik içinde sâkin itdiler. Elhâsıl-ı kelâm dârü'l-küfri dârü'l-İslâm itdiler."²⁶ Aynı Osmanlı vekayinâmeleri bu havali Türklerinin oralara başta Saruhan olmak üzere Anadolu'nun

¹⁶ A.g.e., s. 41.

¹⁷ A.g.e., s. 40.

¹⁸ A.g.e., s. 57.

¹⁹ Semavi Eyice, "Yunanistan'da Türk Mimarî Eserleri", *Türkiyat Mecmuası*, C. XI, 1954, s. 169-170; M. Delilbaş, "Sultan II. Murad'ın Fetihden Sonra (29 Mart 1430) Selânik'te İzlediği Politika ve Bir Hamam Kitabesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XIV, S. 25, s. 362.

²⁰ Delilbaş, a.g.m., s. 362-364.

²¹ Delilbaş, Johannis Anagnostis, s. 41-42, 58.

²² Gökbilgin, a.g.m., s. 342.

²³ Delilbaş, Johannis Anagnostis, s. 46.

²⁴ A.g.e., s. 43.

²⁵ Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşrî Tarihi II.*, yay. F. R. Unat-Prof. Dr. M. Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987 (2. bs.), s. 611-613.

²⁶ Âşık Paşazâde, a.g.e., s. 390-391.

batı bölgelerinden gittiklerini bildirmektedir.²⁷ İncelediğimiz Tahrir Defterlerindeki kayıtlar da bu bilgileri teyid etmektedir.

1500 (t.) tahririnde şehirde yeni bir unsur olarak Yahudiler karşımıza çıkmaktadır. 1530 yılında şehirde 13.120, 1568'de ise 15.275 Yahudi nüfusunun yaşadığını biliyoruz. Bilindiği gibi 1492'de İspanya'dan ve 1496'da Portekiz'den sürülen Yahudilerden büyük bir kısmı Osmanlı Devleti'ne sığınmış ve bunlardan 20.000 kadarı Selânik'e gelmişti.²⁸ Esasen Selânik'te daha kuruluşundan itibaren bir Yahudi cemaatinin bulunduğu bilinmektedir.²⁹ M.S. 49 yılında Selânik'i ziyaret eden St. Paul, orada gelişmiş ve büyük bir ibadethane sahibi olan bir Yahudi cemaati bulmuştu.³⁰ Roma hâkimiyetindeki Selânik'te M.S. I. yüzyılda ticaretin canlandığı ve çok sayıda Yahudi'nin şehre gelerek ticarî hayatta yerlerini aldıkları bilinmektedir.³¹ 1169'da Selânik'i ziyaret eden Benjamin de Tudela dokumacılık ile meşgul 500 kişilik bir Yahudi cemaati bulmuştu.³²

1430'da şehir Türklerin eline geçtiği zaman orada bir Yahudi cemaati de bulunuyordu.³³ Yahudilerin iki mabetleri vardı.³⁴ Şehrin bu Yahudi sakinlerinin 1453 yılında İstanbul'un fethinden sonra oraya iskân edildiklerini biliyoruz.³⁵ Evliya Çelebi de bu konuda: "... ve Selânik Yahudilerinin elli cemâati Tekfur sarayına ve Şuhûd kapısı canibine kodular" demektedir.³⁶ Fakat bu elli cemaatin bir kısmının Edirne'li olmaları ihtimali vardır.³⁷ Selânik Venedik idaresine geçtiğinde şehirdeki Yahudilerin Edirne'ye gittikleri bilinmektedir.³⁸ Bu durumda Edirne'den İstanbul'a iskân edilen bu Yahudiler de Selânik Yahudileri olmalıdır. Fatih Sultan Mehmed Camii ve İmareti'ne ait 1540 tarihli bir Tahrir Defterinde de cizyelerini Fatih İmareti'ne vermekte olan 1522 hane Yahudi'nin geldikleri memleketler arasında Selânik de sayılmaktadır.³⁹ Selânik Yahudilerinin İstanbul'a iskânı neticesinde şehirde hiç Yahudi kalmadığı, 1478 tahririnde hiçbir Yahudi'nin yazılmamış olmasından anlaşılmaktadır.

Selânik'in Yahudi ağırlıklı bir şehir olması 1500 yıllarında gerçekleşmiştir. II. Bayezid zamanında, İspanya'da Katolik Ferdinand'ın baskısından kaçan yaklaşık 10.000 Musevî Türkiye'ye gelmiştir ki bunlara "Sefardim" Musevileri denir.⁴⁰ 1493 yılında Sicilya ve Güney

²⁷ M. Münir Aktepe, "XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair", *Türkiyat Mecmuası*, C. X (1953), s. 300 v.d.

²⁸ Gökbilgin, a.g.m., s. 343.

²⁹ Vacalopoulos, a.g.e., s. 9.

³⁰ A. Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, Tan Matbaası, İstanbul 1947, s. 12, I. S. Emmanuel, *Histoire des Juifs de Salonique* I'den naklen. *Histoire des Israelites de Salonique* I, Thonon, Paris 1936'den naklen.

³¹ Vacalopoulos, a.g.e., s. 13.

³² Benjamin of Tudela, *The Itinerary of Rabbi Benjamin of Tudela*, translated and edited by A. Asher, Vol. I: Text, Bibliography, and Translation, London and Berlin A. Asher & Co. 1840, s. 49-50.

³³ Heath W. Lowry, "Portrait of a City: The Population and Topography of Ottoman Selânik (Thessaloniki) in the Year 1478", *Diptiha*, 2 (1980/1981), s. 261-264.

³⁴ Galanti, a.g.e., s. 9, S. Rozanes, Salomon A., *Korot ha -Yehudim be-Türkiyah u-ve Arzot ha-Kedem*, Jerusalem 1945, [Türkiye İsraililerinin Tarihi], I'den naklen.

³⁵ M. C. Şehabeddin Tekindağ, "İstanbul-Türk Devri (1453-1520)", *İslâm Ansiklopedisi*, C. V/II, s. 1206.

³⁶ E. Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Vakıflar Umum Müdürlüğü, Ankara 1958. s. 76, Mehmed Derviş ibn Zillî, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. VIII, Ahmed Cevdet tabı, İstanbul 1318'den naklen.

³⁷ A.g.e., s. 76, n. 80.

³⁸ Mark Alan Epstein, *The Ottoman Jewish Communities and Their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Freiburg, Klaus Schwarz Verlag, 1980, s. 21.

³⁹ Ömer Lütfi Barkan - Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1970, s. XV-XVI.

⁴⁰ Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV ve XVI. Yüzyıllarda Gayri Müslimlerin Hukukî, İctimaî ve İktisadî Durumu", *Belleten*, C. XLVII, S. 188 (1983), s. 1119, M. W. Montgomery, *Jewish Encyclopaedia*, Turkey, s. 279-280 maddesinden naklen.

İtalya, 1497'de Portekiz ve Provence Yahudileri Türkiye'ye gelmeğe başladılar.⁴¹ Sefardim Yahudileri kapitalizmin ve başta dokuma olmak üzere ticaretin Selânik'te gelişmesine yol açtılar; Selânik'in Osmanlı İmparatorluğunun büyük ticarî merkezlerinden biri olmasına katkıda bulundular.⁴² Evliya Çelebi, Selânik'te bulunan hahamhane ve sinagogların sayısını yirmi olarak vermektedir.⁴³ Bu da bize şehrin Yahudi karakterini aksettirme bakımından bir fikir verir.

2. Selânik Şehrinde İhtida

Tahrir Defterleri üzerinde yaptığımız bu araştırma bize, Selânik'te XV ve XVI. yüzyıllarda gittikçe artan bir hızla İslâmlaşmanın yaşandığını göstermektedir. Tahrir Defterlerinde bizi bu konuda aydınlatacak bilgileri bazen açık bir şekilde bulabiliyoruz. Meselâ, 1478 tarihli Mufasssal Tahrir Defterinde Sinan Beğ birader-i Saruca Paşa Cemaatı yazılırken dört kişi için "veled-i kâfir" ibaresi eklenmiştir.⁴⁴ 1500 (t.) tarihli Mufasssal Tahrir Defteri ise ihtida edenleri açıkça "mühtedî" ibaresi ile göstermiştir.⁴⁵ Her defterde böyle kesin bilgilerin verilmediği doğrusu da verilen başka bilgilerden bazı sonuçlar çıkarmak mümkün olmaktadır. İncelediğimiz bütün Mufasssal Defterlerde mu'taklar (âzad edilmiş köleler) belirtilmiştir. Hürriyeti bağışlanmış bu kölelerin gayrimüslim oldukları ve ihtida ederek bu imkâna kavuştukları anlaşılmaktadır. Başka Osmanlı şehirlerinde de mühtedilerin mühim bir kısmının azadlı köleler olduğu görülmektedir. Meselâ Bursa'nın XV. ve XVI. yüzyıllara ait Şer'îye Sicili kayıtlarından, bu dönemde binlerce köle ve cariye azad edildiklerini ve Müslüman olduklarını, bunların Rum, Frenk, Macar, Arnavut, Bosnalı, Çerkez, Rus, Leh, Habeşli, Rumen, Hırvat gibi çok değişik kavimlere mensup olduklarını öğreniyoruz.⁴⁶

XVI. asra ait Selânik Şer'îye Sicillerinin günümüze intikal etmemiş olması bizi ihtidalar konusunda mühim bir kaynaktan mahrum bırakmaktadır. Ancak bu asra ait başka şehirlere ait sicillerin incelenmesi ile, bu eksiği telâfi edebilecek miktarda olmasa da bazı bilgiler bulunabilmektedir. Meselâ bir Bursa Şer'îye Sicilindeki H. 897/M. 1492 tarihli bir kayıta "sıla için" Selânik'e gitmek isteyen Mustafa b. Abdullah isimli bir mühtedîden bahsedilmektedir.⁴⁷ Bu bilgi, XV. asırda da ihtidaların olduğunu gösteren bir misaldir. Başta İstanbul olmak üzere başka şehirlerin sicillerinde de benzer bilgilerin bulunması muhtemeldir.

Bizi ihtida konusunda aydınlatabilecek bir diğer bilgi de şahıs isimleridir. Mufasssal Defterlerde verilen isimler arasında baba adı Abdullah olanların sayısının fazla olmasına karşılık kendi ismi Abdullah olanların çok daha az sayıda oldukları dikkati çekmektedir. 1530 tarihli defterde şehir halkından kendi adı Abdullah olan sadece üç kişi vardır. Buna mukabil 386 kişinin baba adlarının Abdullah olduğu görülmektedir. 1568 tarihli defterde de durum buna benzemektedir. Bu defterde şehir halkından kendi adı Abdullah olan 10 kişi yazılmıştır. Baba adı Abdullah olanların sayısı ise 427'dir. Abdullah adının nadiren isim olarak verildiği anlaşıldığına göre, baba adı Abdullah olarak gösterilenlerin çok büyük kısmının mühtedî olduğu açıktır. Bu ismi kendi adı olarak taşıyanların sayısını, baba adı olarak taşıyanlardan çıkarak mühtedi sayısını bulmaya çalıştık. Böylelikle kendi adı Abdullah olanların çocuklarının mühtedî olarak hesaplanmasını önlemiş olduk. Bu konudaki fikrimizi desteklemek üzere 403 numaralı Defterden

⁴¹ Vacalopoulos, a.g.e., s. 76.

⁴² Robert W. Olson, "Jews in Ottoman Empire and Their Role in Light of New Documents", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 7-8, s. 119-144, s. 123.

⁴³ Mehmed Derviş ibn Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. VIII, Ahmed Cevdet tabı, İstanbul 1318, s. 166.

⁴⁴ BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) T. D. 7 numaralı Selânik Mufasssal Tahrir Defteri, s. 533.

⁴⁵ BNCM: "SN 16/35 [Selânik Mufasssal Tahrir Defteri parçası]", ed. Bistra A. Cvetkova, *Fontes Turcici Historae Bulgaricae*, XIV, Sofia 1972, ss. 386-402.

⁴⁶ Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999 (2. bs.), s. 24.

⁴⁷ A.g.e., s. 2.

üç mahalleyi misal olarak gösteriyoruz. Mahalle-i Ali Paşa'da kaydedilen 41 kişiden 16'sının baba adı Abdullah'tır.⁴⁸ Mahalle-i Abdullah Kadı'da kaydedilen 28 kişiden 14'ünün⁴⁹, Mahalle-i Mescid-i Hacı Musa'da kaydedilen 52 kişiden 14'ünün⁵⁰ baba adı Abdullah'tır. Abdullah'ların ihtida hesaplamalarındaki rolü konusunda Edirne ve Trabzon şehirleri üzerinde yapılmış iki çalışmada da benzer hususlara işaret edilmiştir.⁵¹

Bu bilgilerin ışığında defterleri değerlendirdiğimizde, 1478 tahririnde hane reisi ve mücerred olarak kaydedilen 23 kişinin mühtedî olduğunu -ki Müslümanların %2.46'sını teşkil etmektedir- söyleyebiliriz. 1500 tahririnde mühtedî sayısı 243'e, nisbet ise %12.42'ye çıkmaktadır. 1530 tahririnde mühtedî sayısı 384, nisbeti ise %19.63'tür. En fazla mühtedînin tespit edilebildiği 1568 tahririnde ise bu rakamlar 420 ve %27.58 olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabî bu tahrirlerde mühtedî çocukları, yani bir önceki tahrirde mühtedî olarak gösterilenler diğer Müslümanlar gibi herhangi bir sıfatla belirtilmeden yazılmaktadırlar. O bakımdan mühtedî nisbetlerine gayet tabîi olarak mühtedî çocukları ve torunları dahil edilmemiştir. İhtidanın şehir nüfusunun yapısına gerçek tesiri değerlendirilirken bu hususun da göz önünde bulundurulması gerekir.

XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı toplumunda gayrimüslimler arasında ihtida hadisesinin bilhassa şehirlerde yaygın olduğu bilinmektedir.⁵² Selânik'tekine benzer bir gelişmenin aynı asırlarda Trabzon'da da yaşandığını gene Tahrir Defterlerine dayalı bir çalışmadan biliyoruz.⁵³

İhtida hareketlerinde rol oynayan sebepler ayrı bir araştırma konusudur. Hâkim milletle kaynaşarak sosyal statü değiştirme isteği bir sebep olarak görülebilir. Buna dair misalleri Osmanlı Tahrir Defterleri, Mühimme Defterleri ve Şer'îye Sicillerinde görüyoruz. Kıbrıs'ın fethinde Türklere yardım eden ve sonra Müslüman olan pek çok Ortodoksa timar verildiğini bu kayıtlardan biliyoruz. Bursa Şer'îye Sicilinde yer alan Zilhicce 1020/Şubat 1612 tarihli bir hatt-ı hümayûn suretinde, daha önce Boğdan voyvodası olan mühtedî Mehmed'in *şeref-i İslâm ile müşerref olup yarar olmağla*" Bursa sancakbeyliğine getirildiği kaydı vardır.⁵⁴

Bir diğer sebep, mu'taklarda olduğu gibi hürriyeti elde etme imkânı kazanmak olabilir. Harp esirlerinin mühim bir kısmının zamanla ihtida etmelerinde bu husus müessir olmuş olmalıdır. Zira birçok esir sahibi, İslâmiyetin köle azadına dair tavsiyeleri ışığında, Müslüman olan esirlerini azad etmektedirler. Esirlerin içine düştükleri zor durumdan kurtulmak ve hâkim zümreye katılmak isteği duyabilecekleri tabîidir. Ayrıca Müslüman evlerinde hizmet gören ve iyi muamele gören köle ve cariyelerin zamanla birlikte yaşadıkları Müslümanları, onların kültürlerini ve dinlerini benimsemeleri ve ihtida etmeleri mümkündür.⁵⁵ Azad edilen cariyelerin eski efendileri ile evlenmelerinde de ihtida, teşvik edici bir unsur olabilir. 1790-1852 yılları Selânik Şer'îye Sicillerinde ilmiye sınıfı hakkında yapılan bir çalışmada, maddî durumu başka zümrelere göre nisbeten iyi olan ilmiye mensuplarının sahip oldukları köle ve cariye sayılarının

⁴⁸ BOA T. D. 403 numaralı Selânik Mufasssal Tahrir Defteri, s. 540-541.

⁴⁹ A.g.e., s. 541-542.

⁵⁰ A.g.e., s. 542.

⁵¹ Ö. Barkan, "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)" *T. T. K. Belgeler*, III, 5-6 (1968), s. 1-479, s. 11-12; Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslâmlaşma ve Türkleşmesi 1451-1583*, çev. Demet ve Heath Lowry, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1981, s. 119-140.

⁵² Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, C. II (1942), s. 279-386; Barkan, Edirne, s. 1-479.

⁵³ Lowry, a.g.e., s. 119-140.

⁵⁴ Çetin, a.g.e., s. 67.

⁵⁵ A.g.e., s. 68.

çok az olması, önceki asırlarda köle ve cariyelerin azad edilmiş ve büyük bir ihtimalle ihtida etmiş olmalarının neticesi olmalıdır.⁵⁶

Yaşadıkları mağlûbiyetlerden sonra bazı Hristiyanların psikolojik bir çöküntüye girdikleri ve kendi inançlarını sorguladıkları görülmektedir. Âşık Paşazâde'nin naklettiği, Orhan Gazi ile Bursa Tekfurunun veziri Saroz arasındaki konuşma bu psikolojiyi aksettirmesi bakımından dikkate değerdir: *“Orhan Gâzi bu vezire sordu kim: “Bu hisârı virmege neden bunaldunuz.” dedi. Saroz eydür: “Bir niçe sebeb vardır bunalmamıza ve hisârı virdiğümüze.” dedi. “Biri budur kim siziñ devletünüz yevmen-fe-yevmen ziyâde oldu, gördük ve bizüm şom devletümüz dutup mün’akis oldu. Tahkîk bildük, siziñ devletünüz artdı.”*⁵⁷

Selânik şehrinin kuşatması sırasında şehirden kaçmış olan halktan kişiler II. Murad'ın müsaadesi ile geri döndüklerinde karşılaştıkları şehrin harap hali karşısında şaşkına dönerek, yıllar önce kuşatmanın barışçı bir şekilde çözülmesine engel olan Başpiskopos Symeon'u suçladılar. Çünkü Symeon teslim olma için ısrar eden halkı ikna etmek için “koruyucu azizleri Dimitrios’un mucizevi güçlerini yardıma çağırdığı ve dev gibi bir savaşçının atının üzerinde yardımlarına geleceğinden söz ettiği zaman, sözlerini boş vaatler olarak değerlendirdiler, Tanrının yüzlerce yıldır “bir akropolis ve çevresindeki kırsal bölgenin muhafızı olarak” kenti koruduğunu” söylemişti. Şimdi ise karşılaştıkları bambaşka bir manzara idi. Bu durumda bazıları bizzat Aziz Dimitrios’un kudretini sorguladı. Halbuki şehrin koruyucusu olduğuna inanılan Aziz Dimitrios, kerametleri ile pek çok Yahudi’nin Hristiyanlığa geçmesini temin etmişti.⁵⁸ Şimdi ise Aziz Dimitrios’dan bekledikleri yardımı görmeyen bazı yalın Hristiyanlar ümitlerini kaybederek Müslümanlığa geçiyorlardı. Selânik halkından esir edilenler kabileler halinde Edirne’ye sevk ediliyorlar ve bunlardan bir kısmı yolda iken Müslüman oluyordu.⁵⁹

Osmanlı idaresine giren bölgelerdeki halkın memnuniyeti de ihtidaları artıran bir husus olmuştur. Osmanlı fetihlerinde uygulanan istimâlet siyaseti Balkanların Osmanlı idaresine girmesinde müessir bir unsur olmuştur. Osmanlı tarihlerinde bu hususa dair pek çok bilgi vardır. İznik’in fethini anlatan Âşık Paşazade, halkın Orhan Gazi’yi kendi hükümdarları olarak benimsediğini ve bunun İslâmlaşmaya tesirini şu ifadelerle tasvir etmektedir: *“Elhâsıl-ı kelâm Orhan Gâzi’ye kâfirlerin hâllerini bildürdiler. ... Ve hem bu mürüvvete nicesine sebeb olup İslâm dinine girürler. ... Bu şehrin kâfirleri dahı cumhur-ıla karşılayup geldiler. Ke’ennehu pâdişâhları öldi, oğlını tahta geçürür gibi vâki’ oldu.”*⁶⁰ Bu konuda bir diğer misal: *“Süleymân Paşa kim Tarakçı Yinicesi’ne vardı, hisârı ihtiyârlarıyla virdiler, ‘ahd-ılan ve emân-ılan. Ve Göynük’i dahı hemçünân ve Mudurnı’yı dahı hemçünân virdiler. Bu Süleymân Paşa dahı ol kadar ‘adl ü dâd itdi kim cemî’i ol vilâyetün halkı eydürlerdi kim: “N’olaydı evvelde de bunlar bize hâkim olalardı.” dirler-idi. Ve niçe köyler bu Türk halkını gördiler, Müsülmân oldılar.”*⁶¹

Selânik de benzer tecrübeyi yaşamıştı. Selanik şehri 1381 veya 1383’de ilk defa kuşatıldığında, Nisan 1387’de savaşmadan boyun eğdi. Bu sırada şehrin idarecisi olan Manuel Paleologos direnmek istemiş ama şehri kendi elleriyle teslim edebilmek isteyen Selanik halkı

⁵⁶ Selahattin Bayram, *Selânik Tereke Sicillerinde İlmiye Sınıfı: Sosyo-Ekonomik Bir Tahlil (1790-1852)*, Libra Yayınları, İstanbul 2019 (2.bs.), s. 213.

⁵⁷ Âşık Paşazâde, a.g.e., s. 300.

⁵⁸ Mark Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri, Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler, 1430-1950*, çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s. 49, 53.

⁵⁹ A.g.e., s. 54, E. D. Bodnar (ed.), *Cyriac of Ancona’s Later Travels* (Harvard UP, 2003), XI, 12-13; *“The Travels of Bertrandon de Brocquiere, AD 1432 and 1433”*, ed. T. Wright, *Early Travels in Palestina* (Londra, 1848), 349-355’den naklen.

⁶⁰ Âşık Paşazâde, a.g.e., s. 313.

⁶¹ A.g.e., s. 315.

bağırıp çağırarak susturdıkları Manuel'i şehri terk etmeye zorlamışlardı.⁶² 1387 yılındaki ilk fetih şehrin Ortodoks ahalisi üzerinde iyi intibalar yaratmıştı. İlk fetihten sonra

*"Selanik, çok büyük bir değişime uğramadı; yerel imtiyazlarına yeni hükümdarları da saygı gösterdi; büyük manastırları da fırtınayı atlatıp ayakta kaldı. 1401'de kenti ziyaret eden Rus keşiş Smolenskli Ignatios "harikulade" manastırları karşısında şaşkına dönüyordu. Hristiyanlar padişahın Kilise'yle ilgili anlaşmazlıklara müdahale etmesini istiyor, piskoposlar makamlarını onaylamak konusunda Türklere güveniyor ve "soran herkese, babaları, imparatorları ve koruyucuları olarak Türkleri gördüklerini açıkça söylüyorlar"dı."*⁶³

Onun için 1432'deki kuşatma sırasında pek çok Ortodoks Osmanlı kuvvetlerine yardım etmişti. Kuşatma sırasında bazı Selânikliler, *"Türklere katılmak üzere iplerle surlardan aşağı iniyordu. Diğerleri teslim olmak istediklerini söyleyerek mesajlar gönderiyorlardı. Surların içindeki Osmanlı yanlısı hizip her zamanki kadar güçlüydü. ...Sürüsünün bozgunculuğu yaşlı Başpiskopos Symeon'u çok sarstı. "Kenti kâfire teslim etmeyi akıllarına koyduklarını ilan ettiler," diye yazdı.*"⁶⁴

Cizye vergisi gibi bazı malî mükellefiyetlerden kurtulma arzusu ihtidada rol oynayabileceği gibi, tamamen samimî duygularla ve maddî bir menfaat beklemeksizin ihtida edilebileceği de kabul edilmelidir. Bu defterlerde yazılan birçok mühtedinin hacı olduğunu görüyoruz ki, bu durum onların cizye gibi malî mükellefiyetlerden kurtulma düşüncesinden ziyade gönüllü olarak ihtida ettiklerini gösterir.⁶⁵ Zorla veya vergi muafiyeti için Müslüman olanların büyük masraf ve eziyetleri göze alarak Selânik'ten Hacca gitmek istemeyecekleri açıktır.

İhtidaların hızını ve sebeplerini anlamamıza yardım edecek bir misali Bursa'ya ait bir Şer'îye Sicilinde buluyoruz. 1789-1890 yıllarındaki Avusturya ile savaşlarda her iki taraf da esirler almışlardı. 1791 yılında iki devlet arasında imzalanan Zıştovi andlaşmasından sonra yapılan esir mübadelesi sırasında Bursa'daki 83 Alman esirden 64'ünün Müslümanlığı kabul ederek kendi ülkelerine gitmek istemediklerini mahkemeye beyan ettikleri ve Bursa'da kaldıkları görülmektedir.⁶⁶

İhtidalarda mutasavvıfların rolünü de zikretmek gerekir. Bu konuda Ömer Lütfi Barkan'ın Osmanlı vesikalarına dayalı çalışması meseleyi aydınlatma bakımından mühimdir.⁶⁷ Balkanlarda Sarı Saltık, Otman Baba, Demir Baba gibi dervişlerin faaliyeti İslâmlaşmada müessir olmuştur. Bu isimlerin türbeleri Müslümanlar yanında Hristiyanlar tarafından da ziyaret ediliyor, onlara büyük hürmet gösteriliyordu. Karargâhları Vardar Yenicesi'nde olan Evrenosoğullarının ünlü Nakşibendî Şeyhi Abdullah-ı İlahî'yi Anadolu'dan bu şehre getirmeleri ve onu bu bölgede manevî bir rehber olarak kabul etmeleri bu konuda tek misal değildir. Selânik şehrinde büyük nüfuz sahibi Şeyh Hortacî Süleyman Efendi'nin ihtidalarda rolünün olduğunu düşünüyoruz.

Şehrin 1478-1568 yılları arasındaki nüfus değişimini incelediğimizde Müslüman ve Hristiyanların 1500-1568 tarihleri arasında sayılarının azaldığını tespit ettik. Hristiyanlar için ihtida bir azalış sebebi sayılsa bile Müslümanların azalması için geçerli bir sebep bulmak gerekmektedir. Tabî nüfus artışının yanında ihtidalarla Müslüman nüfusunun çok daha hızla artması gerekirken 1500 yılında 8575 olarak hesapladığımız Müslüman sayısı 1530'da 6195'e,

⁶² Mazower, a.g.e., s. 46.

⁶³ A.g.e., s. 47, Michel Balivet, *Byzantines et Ottomans: Relations, interaction, succession*, Les Etidions ISIS, İstanbul 1999, s. 39'dan naklen.

⁶⁴ A.g.e., s. 48-49.

⁶⁵ BOA T. D. 403 numaralı Selânik Mufasssal Tahrir Defteri, s. 540, 604, 605, 606.

⁶⁶ Çetin, a.g.e., s. 50-51.

⁶⁷ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda".

XVI. Asırda Selânik Şehrinde İhtida

1568'de ise 6090'a inmiştir. Hristiyan nüfustaki azalma da ihtida ile izah edilmeyecek büyüklüktedir. Yahudi nüfusunda azalma görülmemiştir. Bunun şehre yeni gelen Yahudilerle izahı mümkündür.

Şehir nüfusundaki bu azalmayı incelediğimiz devrede çok yaygın olduğunu tespit ettiğimiz veba ve kolera salgınlarına bağladık. Canlı bir liman şehri olan Selânik'in bu yüzyıllarda Avrupa'daki veba salgınlarından çok etkilendiğini tespit ettik. 1547'de Selânik'ten geçen Belon, şehri kasıp kavuran vebadan korkarak şehre girememiştir.⁶⁸ Selânik'te 1532, 1545, 1547, 1553, 1570, 1581 ve 1588 yıllarında yaşanan veba salgınları şehrin nüfusunun büyük bir kısmını yok etmişti⁶⁹. Avrupa'nın diğer şehirlerinin nüfusları da bu salgınlarla büyük ölçüde azalıyordu⁷⁰. Ayrıca Defterlerde yazılan kişilerin bir önceki tahrirde çok azının babasının ismini bulabildik ki bu durum tahrirler arasında nüfusun büyük ölçüde değiştiğini göstermektedir. Önceki tahrirde yazılanların önemli bir kısmı bu salgınlarla öldüğü için sonraki tahrirde kendileri veya çocukları olması gerektiği kadar yazılmamıştır.

Tarih	Adı Abdullah'lar	Baba Adı Abdullah'lar	Mühtedil er	Mu'taklar	Toplam Mühtedî Sayısı*	Müslüman Nüfusuna Nisbeti**
1478	2	4	4	17	23	2.46
1500	6	59	35	155	243	12.42
1530	3	386		1	384	19.63
1568	10	427		3	420	25.58
Yekûn	21	876	39	176	1070	
	* Toplam Mühtedi Sayısı	Mühtedî+Mu'tak + (Baba Adı Abdullah'lar-Adı Abdullah'lar)				
	** Müslüman Nüfusuna Nisbeti	100xToplam Mühtedi/ Hane+Mücerred				

Levha: 1478-1568 Yılları Arasında Selânik'te Abdullah'lar, Mühtediler ve Mu'taklar

Sonuç

1432 yılında ikinci defa olarak fethedilen Selânik şehrinin Vardar Yenicesi'nden getirilen Türklerle iskân edilmeye başlandığı, 1492 yılından sonra İspanya ve Portekiz'den gelen Yahudiler ile şehrin Yahudi nüfusunun birinci unsur haline geldiği görülmektedir. Sonraki asırlarda Hristiyan nüfusun mühim bir kısmının ihtida ederek İslâmlaştığı Tahrir Defterlerinde

⁶⁸ Stephane Yerasimos, *Les Voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe-XVIe siècles)* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 34.

⁶⁹ Stanford J. Shaw, "Christian Anti Semitizm in the Ottoman Empire", *Belleten*, C. LIV, S. 211 (1990), s. 1104, Jos. Nehama, Jos., *Histoire des Israelites de Salonique*, IV, Librairie Molho, Salonique 1935'den naklen.

⁷⁰ Ernst, Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, terc. Yılmaz Öner, 2. Cilt, Alan Yayınları, İstanbul 1988; Vacalopoulos, a.g.e., s. 106; Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayınları, İstanbul 1989, s. 221.

verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. İhtidanın sebepleri üzerinde yaptığımız değerlendirme bunun büyük ölçüde Osmanlı Devleti'nin siyasî ve sosyal gücünün artmasına bağlı olarak gönüllü olarak gerçekleştiğini göstermektedir. Hâkim sosyal zümreye dahil olmanın getireceği imkânlar bunda müessir olmuş olmalıdır. Ancak bütün ihtidaları tek sebebe bağlamanın gerçekçi olmayacağı, ihtidalarda başka âmillerin de tesirinin olabileceği açıktır.

Bibliyografya

A. Arşiv Vesikaları:

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi:

T. D. 7 *Selânik Mufasssal Tahrir Defteri*.

T. D. 403 *Selânik Mufasssal Tahrir Defteri*.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi:

No: 186 *Selânik Mufasssal Tahrir Defteri*.

B. Neşredilmiş Vesikalar ve Diğer Kaynaklar:

ÂŞIK PAŞAZÂDE, *Osmanoğullarının Tarihi, Tevârih-i Âl-i Osmân*, haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2007.

BARKAN, Ö., “Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, *TTK Belgeler*, III/5-6 (1966), ss. 1-479.

---- ve Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul 1970.

BENJAMİN OF TUDELA, *The Itinerary of Rabbi Benjamin of Tudela*, translated and edited by A. Asher, Vol. I: Text, Bibliography, and Translation, A. Asher & Co., London and Berlin 1840.

BERTRANDON de la BROCCQUIERE, “*The Travels of Bertrandon de Broccquiere, AD 1432 and 1433*”, ed. T. Wright, Early Travels in Palestina, London 1848),

BNCM: “SN 16/35 [Selânik Mufasssal Tahrir Defteri parçası]”, ed. Bistra A. Cvetkova, *Fontes Turcici Historae Bulgaricae*, XIV, Sofia 1972, ss. 386-402.

CHALKOCANDYLAE, L., *Historiarum Demonstrationes*, ed. Darko, Budapestini, I-II, 1922-1927.

DELİLBAŞI, Melek, Johannis Anagnostis, *Selânik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

DENNIS, George T., “1403 Tarihli Bizans-Türk Antlaşması, çev. Melek Delilbaşı, *A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXIX/1-4 (1971-1978), ss. 153-166.

Mehmed Derviş ibn Zillî, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. VIII, Ahmed Cevdet tabı, İstanbul 1318.

HIERAKS, Hierakos, *Megalou Logothetou tou Patriarhiou, Hronikon peri tis Tourkon Vasileias*, ed. Sathas, Mesaioniki Vivliothiki, I, Venetia 1872.

MEHMED NEŞRÎ, *Kitab-ı Cihan-nümâ, Neşri Tarihi II*, yay. F. R. Unat - Prof. Dr. M. A. Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987 (2. bs.).

C. Araştırmalar ve İncelemeler:

- AKTEPE, Münir, “XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, C. X (1953), ss. 299-312.
- AYVERDİ, E. Hakkı, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1958.
- BALIVET, Michel, *Byzantines et Ottomans: Relations, Interaction, Succession*, Les Etidions ISIS, İstanbul 1999.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, C. II (1942), ss. 279-386.
- BAŞTAV, Şerif, *Bizans İmparatorluğu Tarihi: Son Devir (1261-1461)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1989.
- BAYRAM, Selahattin, *Selânik Tereke Sicillerinde İlmiye Sınıfı: Sosyo-Ekonomik Bir Tahlil (1790-1852)*, Libra Yayınları, İstanbul 2019.
- BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayınları, İstanbul 1989.
- ÇETİN, Osman, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- DELİLBAŞI, Melek, “Selânik'in Venedik İdaresine Geçmesi ve Osmanlı Venedik Savaşı (1423-1430)”, *Belleten*, C. XL, S. 160 (1976), ss. 573-588.
- , “Sultan II. Murad'ın Fetihden Sonra (29 Mart 1430) Selânik'te İzlediği Politika ve Bir Hamam Kitabesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XIV, S. 25 (1982), ss. 361-364.
- EMMANUEL, I. S., *Histoire des Israelites de Salonique I*, Thonon, Paris 1936.
- EPSTEİN, Mark Alan, *The Ottoman Jewish Communities and Their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Freiburg, Klaus Schwarz Verlag, 1980.
- ERCAN, Yavuz, “Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukukî, İctimaî ve İktisadî Durumu”, *Belleten*, C. XLVII, S. 188 (1983), ss. 1119-1149.
- EYİCE, Semavi, “Yunanistan'da Türk Mimarî Eserleri”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XI (1954), ss. 157-182.
- GALANTİ, Avram, *Türkler ve Yahudiler*, Tan Matbaası, İstanbul 1947.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Selânik”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. X, ss. 337-349.
- İNALCIK, Halil, “Murad II”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, ss. 598-615.
- , “Rumeli”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, ss. 766-773.
- LOWRY, Heath W., “A Portrait of a City: The Population and Topography of Ottoman Selânik (Thessalonica) in the Year 1478”, *Diptiha*, 2 (1980/1981), ss. 254-293.
- , *Trabzon Şehrinin İslâmlaşma ve Türkleşmesi 1451-1583*, çev. Demet ve Heath Lowry, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1981.

- MAZOWER, Mark, *Selanik Hayaletler Şehri, Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler, 1430-1950*, çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Yayınları, İstanbul 2013.
- MONTGOMARY, Mary W., "Turkey", *Jewish Encyclopaedia*, ss. 279-280.
- NEHAMA, Jos., *Histoire des Israelites de Salonique, IV*, Librairie Molho, Salonique 1935.
- OLSON, Robert W., "Jews in Ottoman Empire and Their Role in Light of New Documents", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 7-8 (1976-1977), ss. 119-144.
- PALA, Ayhan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Selânik Şehri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1991.
- ROZANES, Salomon A., *Korot ha -Yehudim be-Türkiyah u-ve Arzot ha-Kedem, I*, Jerusalem 1945.
- SHAW, Stanford J., "Christian Anti Semitism in the Ottoman Empire", *Belleten*, C. LIV, S. 211 (1990), ss. 1073-1149.
- TEKİNDAG, M. C. Şehabeddin, "İstanbul-Türk Devri (1453-1520)", *İslâm Ansiklopedisi*, C. V/II, s. 1199-1214.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, "Murad I", *İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, s. 587-598.
- , *Osmanlı Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972.
- , *Osmanlı Tarihi II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975.
- VACALOPOULOS, Apostolos E., *A History of Thessaloniki*, çev. T. F. Carney, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1972.
- WERNER, Ernst, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, terc. Yılmaz Öner, 2. Cilt, Alan Yayınları, İstanbul 1988.
- YERASIMOS, Stephane, *Les Voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe-XVIe siecles)* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.